

Stara rokodelska in tehnična znanja iz Vipavske doline med pozabo in vnovično uporabo

JASNA FAKIN BAJEC | ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spomske študije
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

✉ jasna.fakin@zrc-sazu.si

Izleček: Članek predstavlja glavne izsledke etnografske študije o starih obrtniških in tehnoloških znanjih iz zgornje Vipavske doline, ki je bila opravljena med projektom Medgeneracijski prenos znanja (LAS Vipavske doline, 2022/23). Izpostavljena so spoznanja, kako v dediščini iskati osebno ustvarjalnost, naravne in kulturne posebnosti okolja, historično povezanost z našimi predniki ter nasprotje serijski in množični strojni proizvodnji. Poudarjene so osebne zgodbe nosilcev starih znanj, ki v dediščini iščejo potenciale za reševanje starostnih težav, depresije, stresa, osamljenosti, pa tudi za varovanje naravnih virov, urjenje v vztrajnosti, potrpežljivosti, natančnosti ter spodbujanje sočutnosti do naravnega in socialnega sveta.

Ključne besede: Vipavska dolina, rokodelska obrt, stara znanja, tradicija, sodobnost.

Arte artigiana e antiche tecniche della Valle del Vipacco tra oblio e riutilizzo

Riassunto: L'articolo presenta i principali risultati di uno studio etnografico sulle antiche arti artigiane e sulle tecniche usate nella Valle del Vipacco. Il progetto è stato realizzato nell'ambito del progetto *Trasferimento intergenerazionale delle conoscenze* (LAS Valle del Vipava, 2022/23). Lo studio era incentrato sulla ricerca della creatività personale nel patrimonio culturale, sulle peculiarità naturali e culturali dell'ambiente, sul legame storico con i nostri antenati e sulla ricerca di alternative alla produzione di massa. Vengono messe in evidenza le storie personali dei portatori di saperi antichi, che cercano nel patrimonio il potenziale per risolvere problemi legati all'età, alla depressione, allo stress, alla solitudine, alla tutela delle risorse naturali, etc. Inoltre, esse incoraggiano la compassione verso il mondo naturale e sociale.

Parole chiave: Valle del Vipava, artigianato, antichi saperi, tradizione, modernità

»Dokler je glavna vrednota stanje na tekočem računu, bomo težko dopovedali otroku, zakaj ohranjati stara znanja. Dokler bo najbolj uspešen človek tisti, ki ima največ denarja, in ne tisti, ki je nekaj ustvaril s svojimi rokami ali iz glave, bo to težko. Vrednoto je treba videti.«
(Matjaž Lučovnik, izdelovalec lesenih desk za sneg in rezbar)

Uvod

»Dediščina je spomin na moje otroštvo,« je v etnografski raziskavi o tradicionalnih obrteh v zgornji Vipavski dolini (Fakin Bajec 2022, Spletni vir 1) poudaril nosilec znanj o platenju košev iz bek (posebna vrsta vrbe, ki

v mediteranskem svetu raste ob vinogradih). Spomini na preteklost so lahko različni. Navadno želimo težke trenutke pozabiti, medtem ko se nostalgичno spominjamo dogodkov ali oseb, ki so nam v življenju veliko pomenile. Morda so nam te osebe tudi

predale pomembna znanja, modrosti, zgodbe in nasvete, ki jih velja v sodobnosti ovrednotiti in premisliti o njihovi ponovni uporabi. Dediščina, med katero uvrščamo tudi znanja in večšine izdelave rokodelskih ter tehničnih izdelkov, nam zato daje občutek povezanosti, pristnosti, mnogokrat tudi topline in varnosti. Morala bi nam pomeniti ponos in zadovoljstvo nad tem, kar so s svojim trudom, ustvarjalnostjo in prilagojenostjo naravnemu okolju ustvarili naši predniki. Vendar je vrednotenje preteklih dosežkov večplastno in ni odvisno samo od posameznika ter njegove želje po ohranjanju domače tradicije, temveč od vrednot, potreb, interesov, znanj itd., ki prevladujejo v širši družbi. Zato se postavlja vprašanje, zakaj sploh ohranjati stare obrti in tehnična znanja, ko pa lahko gremo v trgovino ter z malo denarja kupimo plastične košare, industrijske tekstilne in lesene izdelke, poceni stroje. Kako ovrednotiti stara obrtna in tehnična znanja, ko živimo v obdobju hitrega tehnološkega, digitalnega in ekonomskega razvoja? Se to res splača?

S podobnimi vprašanji smo se ukvarjali v okviru projekta *Medgeneracijski prenos znanja*, pri katerem je v letu 2022/23 sodelovala tudi Občina Ajdovščina.¹ Želja občine je bila prek različnih raziskovalnih in izobraževalnih aktivnosti identificirati, analizirati ter ovrednotiti tradicionalna rokodelska znanja iz Vipavske doline, poiskati nosilce, ki se z njimi še ukvarjajo, jih opolnomočiti, da bi znanja prenesli v širšo javnost, in na koncu razmisliti, kako ta znanja vpeti v socialne, gospodarske, kulturne ter okoljevarstvene izzive

¹ Vsebinska operacija LAS Medgeneracijski prenos znanja je nastajala v tesnem sodelovanju vodilnega partnerja LAS Vipavska dolina: RRA ROD Ajdovščina, Občine Vipava in Občine Ajdovščina, na podlagi pristopa »od spodaj navzgor« ter na podlagi analize potreb obeh urbanih središč LAS, Ajdovščine in Vipave (projekt je trajal od 1. 7. 2022 do 30. 8. 2023, več gl. <https://las-vipavskadolina.si/2022/07/01/operacija-las-vipavska-dolina-medgeneracijski-prenos-znanja/>).

lokalnih skupnosti. V nadaljevanju članka predstavljamo glavna spoznanja etnografske študije, izvedene v okviru projekta, ki je pokazala, da je bilo v Vipavski dolini poznanih veliko tradicionalnih obrti in tehničnih veščin. Po skednjih (nar. *faladurjih*), kaščah, delavnicah in sodobnih garažah lahko še vedno najdemo številne predmete. Težava pa je, da se mnoga znanja izgublajo, saj so njihovi nosilci večinoma starejši prebivalci, medtem ko pri srednjih in mlajših generacijah ni zanimanja oziroma časa, da bi se v večernih urah usedli ob kup bek, sroboti ali ličja in iz njih izdelali *cajno*, *plenir* ali *leso*. Priznati je treba, da se je nekoliko več znanj ohranilo pri obdelavi lesa, kovine in kamna. Ta znanja obrtnikom prinašajo dodaten vir dohodka. Nekaj žensk sicer vztraja pri šivanju, vezenju in kvačkanju, vendar redko kdo v košaro s kruhom ali sadjem položi doma narejen prtiček. Zaradi tega sta v letu 2023 tudi Svet Evrope in Ministrstvo za kulturo v okviru 33. Dnevoev evropske kulturne dediščine in 11. Tedna kulturne dediščine namenila posebno pozornost redkim ter dragocenim znanjem, spretnostim in poklicem (ZVKD 2023, Spletni vir 2). Govorimo o vrsti dediščine, ki nam na preprost in poučen način govori o sobivanju človeka z naravnimi danostmi.

V nadaljevanju članka izpostavljam glavne značilnosti rokodelske in domače obrti ter tehničnih znanj na Slovenskem in v Vipavski dolini z večjim poudarkom na njenih nosilcih. Ne osredotočamo se na podrobno predstavitev zgodovine razvoja obrti, temveč posebno pozornost namenjamo mislim lokalnih akterjev, ki v nesnovni kulturni dediščini iščejo oporo za lažji boj s trenutnimi gospodarskimi, socialnimi, kulturnimi, predvsem pa zdravstvenimi izzivi. Kot bodo pokazale njihove izjave, bistvo tehnične in obrtne dediščine ni v končnih izdelkih, ki jih želimo prodati ali darovati, temveč v nastajanju tega izdelka, ki posameznika in

skupnost opolnomoči za lažji korak v jutrišnji dan.

Razvoj rokodelske obrti na Slovenskem

Pod pojmom domača, rokodelska obrt razumemo celo vrsto opravil in izdelkov, ki jih ljudje izdelujejo na svojih domovih ali v delavnicah za lastno rabo ali za prodajo. Pojem se je izoblikoval proti koncu 19. stoletja, povečano zanimanje za domače ali rokodelske dejavnosti pa se je začelo v drugi polovici 18. in v 19. stoletju (Bogataj 2008: 17). Domača obrt je bila znana kot dodatno, obrobno kmetovo delo izdelovanja najrazličnejših predmetov. Bila je povezana z osnovno dejavnostjo kmetije in je ponujala dodatno delo prebivalcem (Bogataj 1989: 3). Nikakor pa obrti ne smemo povezovati zgolj s preživetjem na podeželju, saj so številne panoge domače obrti zaživele tudi v mestih (prav tam: 3). Rokodelci na podeželju so do leta 1848 večinoma delali za potrebe zemljiških gospodstev, medtem ko so mestni obrtniki proizvajali za trg (Valenčič 1972: 6).

Več podatkov o obrteh v mestih beležimo od 14. stoletja. Omenjajo se mesarji, čevljarji, kovači, iglarji, skrinjarji, krznarji in zidarji, v drugi polovici 14. stoletja krojači, sedlarji, lončarji in sodarji, do srede 15. stoletja pa še peki, kulnostrizci, nožarji, torbarji, kolarji in kamnoseki. V drugi polovici 15. stoletja število omenjenih obrtnikov precej naraste (prav tam). V srednjem in novem veku so se obrtniki združevali v cehe, kar je omogočilo večjo povezanost znotraj posamezne stroke, pomembni pa so bili tudi pri pregledu nad kakovostjo izdelkov in strokovnostjo obrtnikov (Bogataj 1989). V cehe so se združevali tudi najmanjši obrtniki, saj so bili v nasprotnem primeru obsojeni na propad zaradi konkurence večjih in močnejših obrtnih dejavnosti. Navadno so se obrtniki povezovali s trgovci, ki so jim odkupovali izdelke po vnaprej določeni ceni. Številno najmočnejše so bile skupine obrtnikov, ki so izdelovali

Alojz Vidrih pri pletenju lese za sušenje sadja (foto: J. Fakin Bajec, Ajdovščina, Garaža - ustvarjalni prostor Ajdovščina, maj 2023).

izdelke, brez katerih se ni dalo živeti (kot so hrana, obleka, obutev).

V času Avstro-Ogrske in širše evropskega fiziokratizma ter merkantilizma, ko je tudi država v rokodelskih izdelkih videla možne zasluzke, se je začelo izobraževanje obrtnikov z razvojem in ustanavljanjem šol ter tečajev, izdajanjem priročnikov, učbenikov, prodajnih katalogov, organiziranjem razstav in drugih oblik promocije izdelkov. Obrtniki so imeli tudi določene olajšave in druge ugodnosti. Izdelovalci so se začeli povezovati v zadruge in podobna združenja.

Kriza domače obrti se je pojavila med letoma 1859 in 1883 zaradi močne industrializacije, novih trgovskih obratov, izdelkov iz tujine. Nadalje se je propadanje in zamiranje domačih obrti na Slovenskem hitro povečevalo po koncu 2. svetovne vojne. Vzrokov je bilo več, eden najbolj bistvenih pa so bile davčne ugodnosti, v katere domače obrti

Delavnica medgeneracijskega prenosa znanja v Garaži – ustvarjalni prostor Ajdovščina (foto: J. Fakin Bajec, september 2023).

niso bile vključene. Večje zavedanje pomena domače obrti je spodbudilo ustanovitev Državnega prodajnega zavoda za domačo in umetno obrt leta 1946, ki je skrbel za ohranjanje in pospeševanje domače obrti. Kasneje se je preimenoval v Trgovsko podjetje za domačo in umetno obrt (DOM). Domačo obrt so začeli razvijati tudi v nekaterih združenjih in trgovskih podjetjih (Bogataj 1989: 15). Leta 1969 je bila ustanovljena Zveza obrtnih združenj Slovenije, ki se je kasneje preimenovala v Obrtno zbornico Slovenije in je danes Obrtna in podjetniška zbornica Slovenije. Prav Obrtna zbornica vestno skrbi za razvoj rokodelskih dejavnosti. Skupaj s komisijo ocenjuje in pregleduje izdelke, vrednoti, selekcionira in izdaja certifikat za izdelek rokodelstva Slovenije /Art and Craft Slovenia. Izdelki so v prodaji označeni s posebno nalepko oz. obešanko, ki jih izdaja OZS. S tem

se oblikujejo kakovostna turistična spominkarska ponudba ter ponudba osebnih, poslovnih in protokolarnih daril. Po regijah znanih po kakovostnem razvoju rokodelstva (Idrija, Škofja Loka, Ribnica, Rogatec, Moravče idr.) se danes rokodelci združujejo v centre in le ti v Konzorcij Rokodelskih centrov Slovenije.²

Zgodovina in tradicija obrtne dejavnosti kažeta številne izkušnje naših prednikov, tehnološka znanja in spoznanja o vzdržnem

² Rokodelski centri povezujejo več kot 750 rokodelcev, od katerih je več kot 140 nosilcev certifikata Rokodelstvo Art&Craft Slovenija. Rokodelski centri skrbijo za povezovanje rokodelcev, za prenos rokodelskih znanj in njihovo promocijo, predvsem pa aktualizacijo rokodelskih znanj za sodoben čas. Več gl. Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije, <https://konzorcijrcs.weebly.com/> in <https://konzorcijrcs.weebly.com/vlada-republike-slovenije-sprejela-predlog-zakona-o-ohranjanju-in-razvoju-rokodelstva.html>

izkoriščanju naravnih virov (prim. vode, kamna, zemlje idr.) ter razmerja med naravnim in kulturnim okoljem. Izdelki domače obrti predstavljajo osebno ustvarjalnost posameznika s prepoznavnimi lokalnimi posebnostmi in regionalnimi značilnostmi. Hkrati ročno izdelani izdelki predstavljajo nasprotje množični strojni proizvodnji. Gre za ponovno vrednotenje dela rok, ki v sodobnosti nastopa kot prototip robotu ali stroju. To ne pomeni, da sodobni rokodelci ne uporabljajo sodobnih strojev, vendar pa izdelujejo izdelke, ki so prilagojeni človeku, njegovemu bivanju in kakovosti življenja (Bogataj 2008: 18).

Značilne rokodelske obrti v Vipavski dolini

Mnogim kmetijam na Vipavskem so dodaten zaslužek prinašale obrti. Po pisanju zgodovinarja Staneta Grande, ki je analiziral franciscejske katastre občin iz zgornje Vipavske doline, ki so spadale pod Kranjsko, so v prvi polovici 19. stoletja poznali dve vrsti obrti: policijske, ki so zadovoljevale zgolj lokalne potrebe, in industrijske, ki so te potrebe presegle. Med lokalnimi obrtmi omenja žagarje, mlinarje, zidarje, kolarje, sodarje, kovače in druge (Granda 1985: 64). Med industrijskimi obrtmi so izstopale strojarne za izdelovanje usnja in irhovine, topilnice bakra, valjarna bakra in kovačije (prav tam: 64). Po ljudskem pripovedovanju so za manjše, lokalne potrebe poznali tudi krojaštvo, medicinarstvo in pletarstvo.

V etnografski raziskavi smo identificirali nosilce znanja, ki se še danes ukvarjajo s pletarstvom, obdelavo lesa (suhorobarstvom, strugarstvom), kovaštvom, šiviljstvom, vezenjem, klekljanjem in kamnoseštvo. Določeni nosilci so samostojni obrtniki, ki jim tradicionalno znanje prinaša glavni dohodek, večinoma pa se z domačimi, tradicionalnimi obrtmi in tehničnim znanjem ukvarjajo v prostem času.

Med obrtmi, ki so se že v 19. stoletju razvile v pomembno industrijsko dejavnost,³ velja izpostaviti krojaštvo in šiviljstvo. Še danes po Vipavski dolini najdemo precej samostojnih podjetnic, pri naši raziskavi pa je sodelovala Martina Lavrenčič, ki je v Ajdovščini svoj butik odprla leta 1994. Zgodovina šiviljstva in krojaštva na Vipavskem kaže na to, da so se z veččinami obrtnega šivanja sprva ukvarjali moški, ki so bili krojači (nar. *žnidarji*). Vodili so manjše krojaške obrate, v katerih je bilo zaposlenih le po nekaj ljudi, ali pa je delal lastnik sam. Kasneje so se moškimi pridružile tudi ženske (nar. *žnidarce*). Po 2. svetovni vojni pa je šiviljstvo postalo izrazito ženski poklic. Pred vojno so mnogi krojači in šivilje tudi hodili po hišah in v enem tednu celi družini zašili eno pražnjo (nar. *mašno*) ter eno vsakodnevno (nar. *dnevno*) obleko. Za vsakodnevne obleke so uporabili blago, ki so mu rekli *cajh*, pražnje obleke pa so bile narejene iz boljšega materiala. Blago so kupovali na sejmih v Gorici ali na sejmu v Logu, ki se je odvijal na veliki šmaren (15. avgusta). Dobri krojači in šivilje so se izobraževali v večjih mestih ter krajih (npr. v Trstu, Gorici), po 2. svetovni vojni je bila šola za šivilje v kraju Vrhpolje. Krojaštvo je kot obrtna dejavnost izumrlo po 2. svetovni vojni, ko se je razmahnila konfekcijska oziroma tekstilna industrija. Industrijsko delo za tekočim trakom je bilo za marsikatero žensko težko, naporno in neustvarjalno. Podobno velja za Martino Lavrenčič, ki se je naveličala šivanja serijskih majic. V pogovoru nam je zaupala, da želi narediti obleko, »ki je kvalitetna, narejena z

³ O razvoju industrije v Ajdovščini je pisala zgodovinarica Ines Beguš, ki je v okviru Goriškega muzeja Kromberk oblikovala zgodovinsko pot Industrijska dediščina Ajdovščine (Spletni vir 3). V članku *Dolga zgodovina industrije v Ajdovščini: osredotočeni obrati ob Hurlju (oris od 16. do začetka 20. stoletja (2020))* omenja, da zgodovina Ajdovske predilnice sega v leto 1826, po 2. svetovni vojni pa so leta 1949 v prostorih prejšnje tovarne ustanovili podjetje Tekstina Ajdovščina (Beguš 2020: 175, 178).

dušo, da je narejeno za osebo, ki jo spoznam«. Pri šivanju uživa, se sprosti in umiri. »Res delam poklic, ki si ga želim delati celo življenje. Ga delam z veseljem.« Svoje znanje je prenesla tudi na mlajšo hčerko, ki pa šiva »bolj otroške stvari, malo bolj umetniško iz ostankov, na blago zašije slike. Vendar nadaljuje stare veščine šivanja.«

Poleg šiviljstva, ki večinoma ostaja ženski poklic, velja kot pomembno ročno delo izpostaviti vezenje, kvačkanje in klekljanje. V študiji smo več pozornosti namenili kvačkanju in klekljanju, ki ga v Vipavski dolini ohranjajo tudi članice Univerze za tretje življenjsko obdobje Most. Pogovor z njimi je pokazal, da jim ni toliko pomembno, »da imaš doma toliko čipk, temveč da vedno nekaj novega narediš, ustvarjaš in imaš nov izziv«. Hkrati jim prepletanje niti s posebno tehniko klekljanja in ustvarjanje čipk za krašenje cerkvenega ter tekstilnega tekstila, oblačil ali kot modni dodatek predstavljata pomembno terapevtsko funkcijo, saj jih zvok klekljev, tj. lesenih paličic, pomirja.

Na Vipavskem so prvo klekljarsko šolo ustanovili leta 1885 na Otlici. Njen ustanovitelj je bil Osrednji čipkarski tečaj z Dunaja (podobno kot za idrijsko šolo, ki je bila ustanovljena leta 1876). Zaradi zaposlovanja žensk in strojne izdelave čipk je začelo zanimanje zanj v 60. letih 20. stoletja upadati, vendar se je klekljanje ob koncu 20. stoletja spet močno razširilo kot priložnostna dejavnost in redkeje kot vir zaslužka (Spletni vir 4). Članice klekljarske skupine pri Mostu so poudarile, da sta za klekljanje potrebna veselje za ročna dela in čas. Po njihovih besedah se veščine hitro naučiš, čeprav je morda na začetku težko. Koliko čipk naredijo, jim ni pomembno, saj hitro vse oddajo. To jim prinaša posebno zadovoljstvo. Nove izzive jim predstavljajo novi materiali, kot je žička, in novi izdelki, kot je nakit. Največ pa jim pomeni to, da se ob delu sprostijo, v skupini

pozabijo na vsakodnevne stvari in starostne zdravstvene težave.

Na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ajdovščini se lahko pohvalijo tudi s skupino članic, ki svoj prosti čas namenjajo kvačkanju. Mnoge so se kvačkanja naučile že kot majhne deklice, ko so imele v šoli ročna dela. Druge so h kvačkanju pritegnile sorodnice. S kvačkanjem rešujejo osamljenost in druge zdravstvene težave. »Meni je pomembno kvačkanje zato, da nekaj lahko naredim, ustvarjam, izdelek podarim za darilo,« izpostavi članica. Ker kvačkan izdelek najbolj cenijo ljudje, ki imajo spoštljiv odnos do ročnega dela, skrbno premislijo, komu bodo izdelke dale. Izdelujejo prtičke, metuljčke, rožice, sadje, šale, košarice idr. »Včasih so punce delale svojo balo za poroko in so s tem urile ročna dela, danes pa je drugače,« so potarnale, vendar niso bile črnogledne. Vidiyo, da tudi mlajše generacije cenijo kvačkane izdelke; kvačkane obleke, krila, torbe in nakit postajajo moderni izdelki. Zato jim je pomembno, da stara znanja ohranjamo in iščemo priložnosti, kako jih prilagoditi sodobni rabi.

Ob ženskih ročnih delih smo posebno pozornost namenili lesenim izdelkom. Veliko prebivalcev iz Vipavske doline se še spomni nekdanje Tovarne pohištva Lipa (Spletni vir 3). Vsaka pohištvena industrija se je razvila iz številnih domačih in obrtnih mizarjskih delavnic, ki so izdelovale potrebne pohištvene izdelke za kmečki dom in življenje. Okna, vrata, mize, skrinje, omare, stoli, klopi, zibelke, postelje in krste so glavni izdelki, ki so nastajali izpod rok mizarjev. Kot poklicna obrt se je mizarstvo iz domače, ljudske dejavnosti razvilo v poznem srednjem veku. Veljalo je za najbolj razširjeno lesno obrt. V prvi polovici 19. stoletja so se mizarji začeli združevati v zadrugah, nastala pa so tudi nekatera pomembna mizarjska središča. Najpomembnejše središče razvoja mizarstva na Goriškem je bilo v Solkanu pri Gorici (od druge polovice 19. stoletja). Njihovo dediščino

nadaljujejo nekatere obrtne delavnice, ki so pravzaprav sodobna obrtna podjetja (Bogataj 1989: 141). Navadno so bile mizarске delavnice specializirane in usmerjene v določeno proizvodnjo. Vsak mojster oziroma tišler, kot se je mizarju reklo v narečju, je izdeloval specializirane izdelke. Nekateri mizarji so bili specializirani za pohištvo, drugi za vrata in okna, spet tretji za popravilo vinskih posod (sodov, lesenih posod za kuhanje in prevajanje grozdja – worn, wornc in brent), ki se še danes imenujejo sodarji. Nekateri pa za izdelavo krst (nar. trug). Les za krste se je hranil na kmetiji že več časa, ob smrti pokojnika pa so ga odnesli k mizarju. Lahko pa je mizar imel krste tudi na zalogi. Mizarско delo kaže lepoto lesa, človekovo iznajdljivost in ustvarjalnost. V raziskavi smo se pogovarjali z mladim rezbarjem Matjažem Lučovnikom, ki sicer ne prihaja iz Vipavske doline, temveč iz Trnovega. Z rezbarstvom se ukvarja v prostem času. Izdeluje sklede, žlice in lesene deske za sneg. Tako kot mnogi starejši mizarji, ki so les večinoma obdelovali v zimskih dnevih, ko ni bilo dela na kmetiji, se tudi on v delavnico odpravi pozimi, ko ima čas. Nad lesom se je začel navduševati v mladostniških letih, ko je skupaj s prijatelji uredil skate park v Novi Gorici. Pomanjkanje potrebne infrastrukture za igro je mlade prisililo, da so se dela lotili sami. Takrat je začel spoznavati in občudovati les. Izdelovanja izdelka se ne loti načrtno, temveč najprej vidi kos in nato iz njega nekaj ustvari. Čudi ga, da se stara znanja tako hitro pozabljajo, da lesena žlica še vedno simbolizira nekaj starega, grdega. Po drugi strani pa se zaveda, da za tradicijo nimamo časa. Sam ustvarja zaradi veselja oziroma »gušta«. To mu predstavlja obliko meditacije. Pri tem še pripomni: »Dediščina je to, kar so vedno počeli naši predniki. Znanja, ki so se nabirala skozi generacije. Škoda je, da se to znanje izgubi v eni generaciji.«

Obdelava lesa in prinašata pomemben ekonomski prihodek mnogim vipavskim

mizarjem. Med njimi se je raziskavi pridružil strugar in mizar Anton Kompara, ki nadaljuje družinsko tradicijo izdelovanja ročajev za poljedelska orodja in pravi naslednje: »Po toliko letih, ko delam z lesom, mi pomeni že surovino. Ni več tisti les, ki bi mi dišal, ki bi bil do njega čustveno navezan. Ko delam z lesom, želim od njega dobiti lepoto. To dobiš, ko ga obdeláš.« Pri tem je pomembno, da struženje lesa zahteva veselje in ročne spretnosti. Včasih naredi tudi sklede, vendar bolj »za dušo«, saj mu zmanjkuje časa. Anton je očeto vo obrt spremenil v mizarско industrijo, ki pa zahteva večjo umetnost kot izdelava majhnih lesenih izdelkov. Na vprašanje, kaj mu pomeni nadaljevanje tradicije svojega očeta, poudari: »Ja, tradicija ..., vendar ne za ceno tega, da delaš nekaj, kar ti ni v veselje.« Podpira možnost, da se bo na domu nadaljevala mizarška obrt ali industrija, vendar bo otrokom pustil prosto pot, da si sami izberejo svoj željen poklic.

Poleg lesa za izdelovanje pohištva in nujnih pripomočkov za življenje so naši predniki v naravi poiskali tudi druge lesne surovine, ki so omogočile razvoj pletarstva. Kmetije, kjer ob vinogradih ne bi rasla beka, s katerimi so tudi vezli veje v vinogradih, nekoč skoraj ni bilo. Posebne vrste vrb so rasle tudi ob potokih in rekah. S tem, ko so jih porezali, da so dobili potrebno gradivo, so hkrati očistili obrežja in preprečili poplave. Poleg vrbe in srobotna pletarji po drugih delih Slovenije uporabljajo še kostanj, smreko, brezo ter slamo in koruzno ličje. Gradivo rabijo v primarni ali narezani, tudi razklani in razcepljeni obliki. Pletarji so poznani po tem, da s prepletanjem, zvijanjem in zatikanjem naredijo svoje izdelke, večinoma koše. V Vipavski dolini se pletarski izdelki večinoma niso prodajali, temveč so jih izdelovali za domačo rabo. Zato ne bomo srečali pletarjev, ki so si potrebno strokovno znanje pridobili v šolah ali na tečajih, ki so se organizirali pred 2. svetovno vojno ali nekaj let po njej. Pletarsko

znanje so večinoma prevzeli od svojih prednikov ali se ga sami naučili. V dolgih zimskih večerih so ob odprtem ognjišču ali okoli špargeta iz bek ali viter (obdelane leskove palice) spleтали oprtnjake (koše za nošenje na hrbtu), koše za pobiranje krompirja, cajno za pobiranje češenj, koše za kostanj, koše za sušenje orehov ali lešnikov (nar. *bečk*), očetje pa so svojim otrokom iz bek naredili koše za dojenčke. Izkušeni mojstri so iz bek spleтали tudi koše za prevažanje gnoja (nar. *grtune*). Med posebnostmi Vipavske doline velja izpostaviti leso – pleten pladenj v obliki solze s povzdignjenim robom za sušenje sadja. Ogrodje so naredili iz leskovih vej, nato so jih s posebno tehniko in postopkom opletli s šibjem srobote. Srobote niso prej olupili, temveč so jo uporabili v naravnem stanju. Nabiranje materiala za pletenje lese ni bilo omejeno na letni čas, pomembno je bilo le, da je bil les svež. Vipavska dolina namreč slovi po raznovrstnem sadju, včasih so na kmetijah gojili jabolka, hruške, fige in vinogradniške breskve. V poletnih dnevih so leso s sadjem izpostavili soncu, po peki kruha pa so jih postavili tudi v peč, da se je sadje hitreje posušilo. Za namene raziskave nam je novo leso spletel Alojz Vidrih, domačin z Goč, ki ga je znanja pletenja naučil stari oče. Z bratom sta v prostem času spletala tudi koše iz bek in opletla steklenice, v katerih so shranjevali vino.

Pletarstvo sodi med starejše domače obrti, saj so prve omembe že v antičnih virih in kasneje na upodobitvah srednjeveških fresk. Znanje se je širilo iz roda v rod, od 19. stoletja tudi s pletarskimi tečaji in šolami. Raznovrstno pletivo zahteva znanje o lastnostih in pripravi pletarskega materiala, obvladovanje različnih pletarskih tehnik ter proizvodnih postopkov (kot so prepletanje, zvijanje, zatikanje) in potrebna védenja o oblikovanju izdelkov za različne namene uporabe. Med vipavskimi pletarji slovi Jože Krečič iz Podreč, ki se je pletarskih veščin

naučil kot otrok, in sicer večinoma sam, sosed mu je pomagal le pri pridobivanju znanja za pletenje težjih izdelkov (npr. koša za sušenje orehov). V pogovoru je poudaril, da včasih mojstri niso namenili veliko časa izgledu izdelka, temveč je bilo bolj pomembno, da je bil uporaben. Danes pa je po mnenju sogovornika pomemben tudi zunanji videz, kar odraža mojstrovo natančnost, vztrajnost in ljubezen do dela. Znanje pletenja rad prenaša na mlajše generacije, rad izdeluje tudi manjše uporabne izdelke, da bi v njih prepoznali sodobnejšo funkcijo (krožnik za suho sadje, spominek ipd.). Zato so koši in lese, ki jih izdeluje v različnih velikostih, narejeni iz očiščene srobote. Nabere jo v začetku jeseni, po prvi slani oziroma ko listje odpade, da je dovolj zorena in še dovolj sočna. Pomembno je še, da se nabere ob stari luni. Boljša je tista, ki raste na sončnem kraju. Nabrana lahko več let stoji. Pred pletenjem je ključno, da jo čez noč pustimo v vreli vodi. Tudi ogrodje za košare naredi nekaj mesecev pred začetkom pletenja, da se les dobro posuši. Na svoje znanje je izredno ponosen, zato bi rad, da bi mladi spoznali pletarske veščine in se jih naučili. »*To je naš način življenja,*« še zaključi pogovor.

Pri raziskavi smo imeli tudi priložnost, da smo stopili v prostor, kjer se je čas dobesedno ustavil. V Lokavcu še vedno stoji stara kovačija, kjer lahko spoznavamo, ali je tolčenje po razbeljenem železu res težko in naporeno. Obiskali smo Kovaški muzej Mihaela Kuša, kjer nam je kovač Stanislav Černigoj pripovedoval o svojih kovaških znanjih. Obrt je začel njegov brat leta 1967, kasneje se mu je pridružil še Stanislav. V začetku so izdelovali poljedelsko in gozdno orodje, kot so motike, krampi, sekire, cepini. Sčasoma sta se specializirala za umetno kovaštvo ter izdelovala dekorativne izdelke in ograje. Izdelek so naredili iz enega kosa kovine. Bila sta samouka, v družini prej niso imeli tradicije kovaštva, zato sta v začetku delala s prepro-

Delavnica medgeneracijskega prenosa znanja v Garaži (foto: J. Fakin Bajec, september 2023).

stimi orodji. Pomembna pridobitev za delo je bilo vzmetno kladivo (nar. *norc*). Pri tem se je Stanislav pošalil, »da moraš biti res *norc*, da delaš ob tako težkih pogojih, kot sta vročina in ropot«. Danes ropot iz delavnice zaslišimo le ob posebnih priložnostih, ko muzej obiščejo otroci in spoznavajo delo kovačev. Stanislav jim pripoveduje o pomenu tradicije, ki se ga na kmetiji zelo zavedajo in pokažejo tudi s tem, da so muzej poimenovali po priznanem vaškem kamnoseku Mihaelu Kušu, ki je živel ob kovačevi domačiji. S tem so združili dve pomembni domači obrti, v katerih bi lahko iskali razlike, a tudi veliko podobnosti.

Kovaštvo je bilo desetletja najpogostejša obrt na slovenskem podeželju in tudi v mestih. Skoraj ni bilo kraja, ki ne bi imel vsaj enega kovača, ki je izdeloval poljedelska in druga orodja, kovane dele vozov, orodja za

delo v gozdu in vinogradu, pripomočke za gradnjo hiš in žeblje. Obrtno obdelovanje kovin, zlasti železa in jekla, je bilo na podeželju poznano od 10., v mestih pa po 12. stoletju. Ločimo orodne kovače in tiste, ki so izdelovali podkve (nar. *podkovske kovače*). V manjših krajih so bili kovači, ki so izdelovali oboje. Znanje se je prenašalo iz roda v rod, saj je bila navada, da je sin prevzel očetovo delavnico. Podkovske kovačije, kjer so najprej skovali podkve za vole in konje ter nato podkovali živali, so večinoma stale ob večjih poteh, zlasti furmanskih gostilnah, kjer so se ustavljali nekdanji prevozniki s konji. Kovaštvo je prvotno povezovalo obrtne zvrsti, ki so se sčasoma osamosvojile (žeblljarstvo, ključavničarstvo, puškarstvo). V Vipavski dolini so bakrovo rudo kopali na Ravnah pod Čavnom, železovo rudo pa na Oblem pri Otlici in pri Kovku. V Šturjah so bile topilnice

in valjarne bakra, kovačije za izdelovanje posode ter orodja. Po kovaštvu pa so bili najbolj poznani kovači iz Lokavca, kjer se je lahko tudi kupilo kotlovino za izdelovanje kotlov (za polento, kuhanje žganja, kuhanje hrane za prašiče idr.).

Pregled nosilcev obrtnih in tehničnih znanj zaključujemo pri kamnoseštvu, najstarejšem znanju, ki obstaja od kamene dobe, ko je človek začel uporabljati svoj um in roke. Na Slovenskem velik razvoj kamnoseške rokodelske dejavnosti beležimo med 17. in 19. stoletjem, ko so v naše kraje prihajali kakovostni rokodelci iz Furlanije in Benečije. Uporabljali so najrazličnejše vrste kamna, ki je bil na voljo na posameznih območjih Slovenije. Kamnoseški poklic je bil v razcvetu vse do 2. svetovne vojne, kasneje je znanje počasi začelo upadati. Danes kamnoseštvo vnovič pridobiva na pomenu, na Vipavskem pa beležimo več ljubiteljskih skupin in šol, kjer upokojenci ali generacije srednjih let na kamnu puščajo svoje odtise, ustvarjalnost, znanje in pogum. V raziskavo smo vključili kamnoseško šolo iz Vrhpolja, ki jo vodi Danilo Rovan, in kamnoseško skupino Manče, ki deluje v okviru Univerze za tretje življenjsko obdobje Most. Umetniška ustvarjalnost in ljubezen do kamna se ne kažeta le na njihovih osebnih umetelnih izdelkih, temveč so člani skupine Most svoj pečat pustili tudi na Križevem potu v Vipavskem Križu in farmanški podobi ob cesti v Beli. Skupino trenutno bogati več žensk kot moških, kar dokazuje, da kamnoseštvo ni samo za moško roko, temveč se lahko z veččinami obdelave kamna presegajo tudi spolne neenakosti. Vsak teden se srečujejo v Mančah, kjer jih po njihovih besedah združuje, sprošča in nagovarja »posebna energija okolice«. V tretjem življenjskem obdobju polni modrosti in s skupnimi močmi premagujejo starostne zdravstvene težave in presežejo osamljenost. Za izdelavo izdelkov so na začetku uporabljali zgolj špico in kladivo. Vse so delali ročno.

Ker delajo bolj »nežne« stvari, niti ne potrebujejo večjih strojev. Danes uporabljajo še rezalnike in brusilko za obdelavo surovega kamna. S tem od kamna lažje pridobijo njegovo lepoto. *»Ko vidiš kamen v naravi, na gmajni, ne veš, kakšen bo. Ko se ga spolira, se dobi strukturo. Lepe barve kamna.«* Poleg veselja do dela in vztrajnosti, da dokončajo svoj izdelek (posode, skleda, korita), jih družijo še ponos in zadovoljstvo, da svoj izdelek lahko postavijo na polico ali ga podarijo svojemu otrokom, vnukom, prijateljem. *»En užitek je, ko nekaj narediš. Uživaš, ko delaš. Doma ga daš na omaro in vsakokrat, ko greš mimo, te pogreje po srcu. Kamen je večten.«* Na vprašanje, kaj jim pomeni tradicija, saj ohranjajo stare veščine obdelave kamna in delo starih kamnosekov, pa odgovorijo: *»Ko gremo h kamnoseku, ne razmišljamo, da nadaljujemo njihovo tradicijo, ampak da nam bodo dali kakšen kamen, kakšen odpadek.«* Nato pa še pripomni: *»Polovico nam Manče pomenijo to, da ustvarjamo, polovico pa, da se družimo. Velikokrat pridejo posamezniki in so tukaj zgolj v družbi. Nič ne delajo. So samo v prijateljski družbi.«* Zato lahko sklenemo, da veččine obdelave kamna članom pomenijo tudi delo v skupini, pomoč, empatijo – tudi to prinašajo znanja starih veščin – poleg tega ni pomemben le končni izdelek, ampak tudi pot do njega.

Zaključek

Stara rokodelska znanja kažejo vpetost človeka v razmerje med naravnim in kulturnim okoljem, hkrati pa tudi njegovo ustvarjalnost, estetiko in znanje. Današnji način življenja je resda postal prehitel za ohranjanje stare tradicije, a rezultati študije so pokazali, da se prav s starimi znanji, kot so kvačkanje, obdelava lesa, kamna in kovine, vezenje, klekljanje ter šivanje, ljudje sprostijo, pozabijo na vsakodnevne težave, se urijo v vztrajnosti, natančnosti, ustvarjalnosti in se imajo lepo. *»Kaj ni največje veselje, ko podariš svoj*

izdelek, v katerega si dal svojo dušo,« so poudarili starejši sogovorniki. Ko torej želimo določeno znanje ponovno obuditi, je pomembno, da ga ovrednotimo glede na današnji način življenja in vrednosti. Morda res ne bomo šli s cajno po nakupih oblačil, lahko pa bomo stara znanja uporabili za reševanje sodobnih socialnih in okoljevarstvenih izzivov. Depresijo, tesnobo med mladimi, pretiran stres med srednjo generacijo, osamljenost med starejšimi, zasvojenost z virtualnim svetom in družbeno pasivnost bi lahko reševali tudi z delavnicami starih znanj. Hkrati bi morali večji poudarek nameniti sodelovanju med šolami in univerzami za tretje življenjsko obdobje, saj šole nimajo mentorjev, ki bi učili rokodelska znanja, na univerzi pa je polno nosilcev, ki si želijo ta znanja prenesti na mlade, vendar nimajo stika z njimi. V ta namen smo v okviru projekta oblikovali uporabna gradiva (video filme, zgodbe in didaktične naloge) o starih znanjih, ki jih je mogoče dobiti na spletni strani Garaže in Zavoda Beta (Spletni vir 1), z namenom, da pedagoški delavci, vodje študijskih krožkov ter mentorji različnih delavnic pridobijo ideje za uporabo znanj v izobraževalne in zdravstvene namene. Članek zaključujemo z mislijo članice skupine za kvačkanje, ki je na vprašanje, kaj ji pomeni dediščina, odgovorila: »Svet brez dediščine ne bi obstajal več. Zdi se mi zelo lepo, da nekomu pokažem svoje znanje. Če daš svoj izdelek, imaš več zadoščenja, kot da nekaj dobiš. Daš nekaj svojega in si ponosen na znanje, ki ga imaš.«

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Bogataj, J. 1989: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bogataj, J. 1992: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.

Bogataj, J. 1999: *Mojstrovine Slovenije: srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus.

Granda, S. 1984: Kmetijske razmere v Vipavski dolini v prvi polovici 19. stoletja. V: *Goriški letnik*, št. 11, 55–65.

Granda, S. 2012: Uvodnik. V: Zalokar, J. (ur.), *Umno kmetovanje in gospodarstvo*. Šmarješke Toplice: Občina; Šmarjeta: Domoznansko društvo; Novo mesto: Grm – center biotehnike in turizma.

Valenčič, V. (ur.). 1972: *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*. Zbornik razprav. Ljubljana.

Fakin Bajec, J. 2022: *Analiza stanja in potrebe medgeneracijskega prenosa znanja*. Etnografska študija opravljena v okviru projekta Medgeneracijski prenos znanja. Občina Ajdovščina. Spletni vir: <https://garazawajdusna.si/wp-content/uploads/2023/06/studija-o-starih-tradicionalnih-znanjih.pdf> (ogled: 16. 11. 2023).

Beguš, I. 2020: Dolga zgodovina industrije v Ajdovščini: osredotočeni obrati ob Hublju (oris od 16. do začetka 20. stoletja). V: *Mikro in makro*. Pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije, 1. knjiga, str. 163–186.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Garaža: Ustvarjalni prostor Ajdovščina, videoteka, retroveščine. <https://garazawajdusna.si/videoteka-retrovescine/> (dostop: 16. 11. 2023).

Spletni vir 2: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, DEKD in TKD 2023 (23. 9.–7. 10. 2023). <https://www.zvkds.si/sl/dekd/dekd-tkd> (dostop: 16. 11. 2023).

Spletni vir 3: Industrijska dediščina Ajdovščine. <https://ida-ajdovscina.si/> (dostop: 16. 11. 2023).

Spletni vir 4: Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine. Register nesnovne kulturne dediščine. <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register> (dostop: 16. 11. 2023).